

Žele, Andreja

Leksemski in skladišnji vpliv na vidnost

Opera Slavica. 2011, vol. 21, iss. 4, pp. 22-35

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117455>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LEKSEMSKI IN SKLADENJSKI VPLIV NA VIDSKOST (na primeru slovenščine)

Andreja Žele (Ljubljana)

Abstrakt:

Članek opisuje vid kot morfološko-leksikalno-skladenjski pojav in s tem se potrjuje specifičnost vida v smislu navezave na specifiko vsakega posameznega jezikovnega sistema; tu je obravnavano delovanje vida v slovenščini.

Ključne besede: vid, vidskost, aktionsart, morfološki vid, slovarski vid, skladenjski vid

Abstract:

Lexemic and Syntactic Influence on Aspect (Example of Slovenian)

The article discusses aspect as a morphological, lexical and syntactic phenomenon, which in turn testifies to its specific nature tied to the particularity of each individual system of language. In the article we discuss aspect in Slovenian.

Key words: aspect, aspectuality, Aktionsart, grammatical aspect, lexical aspect, syntactic aspect

1 O vidu in vidskosti

Vid je zagotovo eden izmed dokazov, da ravno v razmerju med slovničnim in pomenskim gre iskati eno izmed gibalnih sil v jezikovnem razvoju nasploh (Isačenko 1960: 9).

Iz razpoložljive jezikoslovne literature lahko povzamemo, da glagolski vid ni samo slovnična kategorija (t. i. morfološki vid),¹ ampak je tudi tesno križanje s t. i. leksikalnim vidom in s časovnim okvirom; dovršnik ima svoj pomen in nedovršnik svoj – za dovršnik velja 'totalnost, celostnost, omejenost, rezultat', za nedovršnik 'trajanje, neomejenost'; dovršni vid (kot celovitost dejanja) je v nasprotju z nedovršnikom neodvisen od časa v katerem se odvija (Mønnesland

¹ Isačenko (Исаченко, 1960a: 136) ima enostavno izhodiščno opredelitev glagolskega vida kot slovnične kategorije, ki z obliko izrazi slovnični pomen, ki pa kvalificira oz. opredeljuje osnovni pomen glagola (v vidskem paru mora ostati pomen nepsremenjen).

2006: 146–148).² V okviru stavčne povedi se izkaže, da če bi bil vid samo slovnična kategorija, bi bila že sama uporaba morfološkega dovršnika ali nedovršnika (t. i. glagolska morfološka vidska lastnost) dovolj, vendar pa je razumevanje v stavčni povedi odvisno od leksikalnega pomena glagola – torej t. i. leksikalni vid oz. slovarski vid (kot del inherentnega pomenja glagola) je v nadaljevanju odločil en za skladijsko določitev pomena (Mønnesland 2006: 152),³ kar pa omogoča, da govorimo tudi o skladijskem vidu.

V izhodišču je temeljno in bistveno ločevanje čiste (slovnične) vidskosti od načinov glagolskega dejanja, karakterjev glagolskega dejanja (»характер действия«), skratka od (razno)vrstnosti glagolskega dejanja.⁴ Svojevrstno pomensko in morfološko parnost glede na »karakter glagolskega dejanja«, tj. glede na različna procesa po smeri, načinu, času, označujejo pari tipa *iti – hoditi*. Razmerja *iti – hoditi* torej ločujejo enosmernost in neenosmernost, *priiti – prihajati* pa vidskost, iz obeh pa se lahko vzpostavi še eno razmerje => *iti – hoditi* ≠ *priiti – prihajati*, ki izraža slovnično asimetričnost in pomensko asimetričnost (Isačenko 1960a: 338); »karakter glagolskega dejanja«, ki je eksplicitno izražen v pomenskih enosmernih/neenosmernih parih glagolov premikanja *nesti – nositi*, *iti – hoditi*, *teči – tekati* s slovnično nedovršnostjo, se namreč v smislu pomenskodoločnostnih nasprotij lahko nevtralizira s prefiksacijo, npr. *prinesti – prinašati*, *doteči – dotekati*. Zgornji zgledi kažejo, kako se kategorija /ne/enosmernosti oz. /ne/determiniranosti križa z vidskostjo in tako se potrjuje njun soodnos, še zlasti stopnje dovršnosti z determiniranostjo (Bezljaj 1948: 209); v slovenščini je npr. dovršni sedanjik v vlogi prihodnjika pri determiniranih/enosmernih glagolih premikanja s predposkim obrazilom *po-*: *pojdem*, *poletim*, *popeljem*, npr. v znani narodni pesmi *Jaz pa pojdem na Gorenjsko*. Dovršno dejanje v prihodnosti pa je lahko izraženo tudi z nedovršnim sedanjikom, npr. *Jutri plačam račun*; pri

² Po Isačenkju (Исаченко, 1960a: 130) je opozicija NEDOV/DOV osnovana na lastnosti »pomenskega minimuma«, pomensko zaznamovan je dovršnik, ki označuje proces v svoji celovitosti, DOV – govoreči je zunaj procesa dogajanja, NEDOV – govoreči je v procesu dogajanja. Druge možne smiselne modifikacije glagolskega dejanja so še kratnost, začetnost, rezultativnost ...

³ Pomensko so glagoli trenutni (*skočiti*), trajni telični (*graditi*), ponavljalni (*skakati*) ali trajni netelični (*spati*). Dodatni pomeni kot ingresivnost, inhoativnost, končnost, prekinitvenost tradicionalno spadajo v akcionsart (tj. med vrste glagolskega dejanja).

⁴ O pravi vidski dvojici lahko govorimo samo tedaj, ko imata dovršnik in nedovršnik, ki ju sestavljata identični realni (besedni) pomen in se razlikujeta samo po kategorialni slovnični pomenskosti, torej sinonima, ki ju loči samo kategorialna slovnična pomenskost vida; pri dovršniku je to celovitost in zaključenost glagolskega dogajanja, pri nedovršniku pa ta zaznamovanost manjka, ni izražena. Če obstaja pomenska razlika, ki ni pogojena samo s pomenom slovnične kategorialnosti, glagoli ne tvorijo vidskih dvojic (Schellander 1984). Sicer pa za začetnika moderne aspektologije na Slovenskem veljata Jernej Kopitar in Fran Miklošič.

kombinaciji dveh časovnih okvirov, tj. ponavljalnost in pretekli čas, lahko imamo tudi primere kot *Vsak dan je kupoval časopis – Vsak dan je kupil časopis* (prim. Mønnesland 2006: 155–156).

V okviru osnovnega ločevanja **morfološkega vida**, **leksikalnega vida** (slovarski vid), **vrste glagolskega dejanja** (aktionsart, imenovan tudi podvid glagolskega dejanja ali способ глагольного действия, způsob slovesného děje, slovenjen tudi kot »notranji ustroj glagolskega dejanja«, prim. Jakopin, 1966) in **skladenjskega vida** se nam uporaba glagolskega vida potrjuje kot kompleksna interakcija slovnice in pomena – tj. vid kot slovnična kategorija je v tesni povezavi s skladnjo in s celotno govorno situacijo.

2 Vid in čas

Uporaba oz. samo funkcioniranje vida je odvisno od t. i. časovnega načrta in izbranega vidskega konteksta v konkretnem besedilu – torej časovni načrt s funkcionalnega vidika, glede na izbrani kontekst, izraža vpliv izbranega besedilnega časa na uporabo vida.

Ker se je vid razvijal vzporedno z razpadanjem starega časovnega sistema, je lahko obdržal veliko lastnosti izginulih časov – vid kot kategorija je maksimalno morfološko in pomensko posplošil razmerja med glagolskimi časi in leksikalnim pomenom določenega glagola,⁵ in v nadaljevanju tudi razmerja med glagolom in besedilom nasploh.

Temporalnost (časovnost) in aspektualnost (vidskost) sta funkcijsko-pomenski kategoriji – prva obsega različna jezikovna sredstva za izražanje časa (poleg glagolskih oblik so tudi prislovne besede, zgradba nekaterih tipov povedi ipd.), druga vključuje dve bistveni komponenti, in sicer vid kot slovnično lastnost/jedro z natančno komponento in način glagolskega dejanja v okvirih drugih kategorialnih in leksikalnih razlik med glagoli; jedro temporalnosti pa je glagolski čas, jedro aspektualnosti pa je glagolski vid (prim. Бондарко 1971).⁶

Poleg časovne kategorije glagola obstaja tudi kategorija časa v povedi, slednja lahko vključuje različne časovne oblike glagola – v večini besedil je najnavadnejše časovno zaporedje: sedanjik, preteklik, prihodnjik. Pri »fizičnem« pristopu (tj. bivanjsko-spoznavański vidik) sedanjiška oblika glagola ne izraža

⁵ Raziskovanje aspektualnosti, tj. glagolskega vida in vrstnosti, v slovenščini dokazuje, da je bil vid v obdobju nastanka in začetnega normativnega ustaljevanja slovenskega knjižnega jezika uveljavljena in sistemsko dokaj trdna slovnična kategorija (Merše 2006: 159).

⁶ Z vidika stalnih primerjav vida in časa, tudi med slovanskimi jeziki, je treba navesti stališče F. Bezlaja (1948: 209), da je neosnovano spravljati v slovanskih jezikih aspekt v zvezo s temporalnim sistemom, ker ima vsak glagolski par svojo popolno konjugacijo.

trajanja, ampak samo razmerje s trenutkom govorenja, pri slovničnem pristopu pa sedanjiška oblika glagola izraža trajanje, na katerega se nanaša tudi trenutno govorenje (Потаенко 1984: 45). Pogosto je nesovpadanje časovnih oblik glagola z njihovimi vlogami v povedi, sicer pa se t. i. »časovni načrt« (Потаенко 1984: 47, 50) vedno uresničuje z leksemi. Ni namreč odveč večkrat poudariti, da je slovnični potencial vsakega leksema, npr. vid katerega koli glagola, pogojevan z leksemskim pomenjem in njegovimi delovalnimi lastnostmi kot so zmožnost prefiksacije in njen soobstoj z različnimi aspektno-časovnimi okoliščinami (Храковский, 2007: 77).

In ne glede na razlike med slovanskimi jeziki je stopnja slovničnosti nasprotja DOV–NEDOV zelo visoka. Visoka stopnja slovničnosti vidskega nasprotja omogoča tudi višjo stopnjo nevtralnosti rabe dovršnosti oz. nedovršnosti, ne glede na pomensko besedila. Dovršni vid (kot celovitost dejanja) je neodvisen od časa v katerem se odvija, nedovršni vid pa je zaradi svoje nedokončnosti in trajanja umeščen v čas (Mønnesland 2006: 146–148). Sicer pa se dovršniki glede na vrsto tvorbe dovršnosti (eni tvorijo čistovidske pare, drugi ne) in odvisno od različnega tipa dovršnosti lahko vključujejo samo v en čas, drugi dovršniki pa v več časov (Аркадьев, 2008: 30, 31), nedovršniki povsem pomensko neodvisno omogočajo tvorbo analitičnih oblik prihodnjika in so sposobni zveze s faznimi glagoli.⁷

Tudi v slovenščini je bilo opozorjeno na primere t. i. vidske tekmovalnosti, vezane na časovni ustroj v povedi, npr. s povedmi tipa *Sem že večerjal – Sem že povečerjal*, *Vedno smo k obstoječemu doprinesli tudi nekaj novega – Vedno smo k obstoječemu doprinašali tudi nekaj novega* ipd. (Merše 2006: 167). Na možno različno vedenje nedovršnika v pretekliku in prihodnjiku je opozorjeno s primeri *Temperatura se je dvigovala* 'višala, padala in spet višala', *Temperatura se bo dvigovala* 'vedno samo navzgor, brez nihanja' (Падучева 2007: 71); nedovršnik v prihodnjiku samo potrjuje tudi pomembno vlogo opazovalca,⁸ z izhodiščem v sedanjosti, in hkrati bližino časa opazovalca s časom teme. Sedanjiška stanjskost se lahko izrazi tudi s preteklim dovršnikom, npr. *Stric se je že vrnil iz Ljubljane* (Топориšič 1982: 256), dovršeno dejanje pa lahko tudi preteklim nedovršnikom, npr. *Me je kdo klical danes?* (Топориšič 2000: 350).⁹

⁷ Več o tem iz izhodišča ruskega jezika П. М. Аркадьев (2008: 32).

⁸ V italijansko-slovenski kontrastivni študiji Т. Miklič (2007: 100) potrjuje, da je vid oz. videnje opazovalca v slovenščini usmerjeno na trajanje oz. vztrajanje v določenem stanju (tj. nedovršnost) ali na trenutno fazo prehoda v novo stanje (dovršnost) – to je ciljno gledanje tipa »kam« nasproti izhodiščnemu romanskemu gledanju tipa »od kod«, kjer je bistvena količina zajetega v vidu oz. videnju.

⁹ Р. Адамец (Адамец 1978: 9) v zvezi z upovedovalnimi določitvami oz. modifikatorji piše o specifikatorjih vida, faznosti in časa.

3 Med enovidskostjo in dvovidskostjo

Slovanski jeziki nimajo čistovidskih predponskih obrazil. Čistovidski dovršnik s predponskim obrazilom se lahko določa samo glede na določeni konkretni pomen netvorjenega glagola, zato v primerih kot *pisati – napisati, kuhati – skuhati, zidati – pozidati* ni možno govoriti o čistem slovničnem pomenu predponskih obrazil. Samo po glagolski slovnični lastnosti dovršnosti/nedovršnosti člena vidskega para se npr. ločita *oddati/oddajati*. Na čistovidske pare v slovenščini po mnenju dosedanjih raziskav lahko naletimo samo med dovršnimi sestavljenkami in njihovimi drugotnimi nedovršniki.¹⁰

O vidski parnosti je nekaj splošnejših tez, ki se potrjujejo tudi v slovenščini: a) določanje vidske parnosti še vedno ostaja delno odvisno od jezikovnega čuta, b) vidska parnost še zdaleč ni mogoča pri vsakem glagolu, c) v vidskem paru imamo še vedno možnost absolutne sinonimije.¹¹

Število enovidskih glagolov je večje kot se navadno misli – to so npr. glagoli *biti, brati, mazati, rezati, pisati, trgati* ipd. Vendar ne glede na to in kljub temu, da je med vidskima pomenoma oz. med nedovršnikom in dovršnikom (navadno) pomenski premik, je kategorija vida v smislu dov/nedov dosledno slovnično speljana. Zato pa se glagoli lahko delijo glede na (splošno) pomensko zmožnost oz. nezmožnost predponskoobraziljenja v smislu ohranjanja linearnosti dejanja (»lineárni děj«), npr. *pomoči, oditi, zarjoveti*, in na tiste z predponskoobrazilno nelinearnostjo dejanja (»nelineárni děj«),¹² ko se netvorjeno dejanje premakne že na drugo pomensko področje v smislu rezultativnosti, npr. pri glagolih tipa *kuhati, pisati, delati, molčati*. Tu je treba opozoriti tudi na enovidskost mnogih t. i. samonedovršnikov (imperfektiv tantum) tipa *molčati, ležati, spati, ribariti, biti, rezati, žalostiti se* ipd.; to so navadno glagoli, ki nimajo pomenskih teženj h kakršnim koli spremembam in posledično tudi ne izkazujejo teženj k oblikovanju glagolskih vidskih parov (Авилова, 1976).

Kot absolutno nedovršne ali samonedovršne (in posledično brezvidske) lahko obravnavamo samo glagole z naklonskim skladenjskim pomenom, npr. *morati, moči, utegniti*, potem še *službovati, delovati, pogojevati* (nasproti dvovidskim *darovati, dedovati*), v vlogi absolutne nedovršnosti sta tudi primitiva

¹⁰ Po R. Nicolovi (Руселина Ницолова, 2007: 92) se bolgarščina od drugih slovanskih jezikov loči po visoki stopnji gramatikalizacije pri imperfektizaciji – tj. iz vsakega dovršnega glagola se lahko tvori nedovršnik. Obstajajo glagoli z desamentiziranimi praznimi predponskimi obrazili. Vedno je za vid odločujoče zadnje vidsko obrazilo; prvotni nedovršnik se uporablja v dejanskem sedanjiku, drugotni nedovršnik pa zaradi predponskih obrazil v mnogokratnem sedanjiku ali v zgodovinskem sedanjiku.

¹¹ Te ugotovitve so na različnih mestih ponovljene pri Isačenkju (А. В. Исаченко, 1960a: 159, 168, 172).

¹² O tem med drugimi tudi A. V. Isačenko (1960b: 14).

biti in *imeti*.¹³ Absolutno dovršni ali samodovršni pa so glagoli *črhnuti*, *deti*, *okrevati*, *planiti*, *šinit* ipd. (Ramovš 1952: 126), ki s svojo (sinhrono) netvorjenostjo samo še potrjujejo tesno povezavo med vidskostjo in pomenom.¹⁴

3.1 Obsežnost glagolskih tvorjenk na *-irati*

Ravno pri glagolih oz. glagolskih tvorjenkah¹⁵ na *-irati*, ki so nagnjeni k vidski nevtralizaciji, se pri konkretnem glagolskem pomenu jasneje kot sicer izrazi leksikalni in skladenjski vpliv na določitev vida. V slovenščini so to pretežno novotvorjeni glagoli s prevzetimi samostalniki v skladenjski in besedotvorni podstavi, prevzeti samostalniki pa si poglagolitvijo pridobijo večje skladenjske in besedilne zmožnosti.

Dvovidskost pri glagolih dopušča določeni leksemski pomen, ki lahko izraža procesualnost, glede na skladenjski pomen pa tudi rezultativnost procesualnosti.

3.1.1 Primeri iz zbrane novejšje leksike, ki še ni mogla biti upoštevana v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), potrjujejo, kako uporaba konkretnega pomena vpliva na uporabo nedovršne ali dovršne oblike glagola, in ni naključje, da prevladujejo glagoli na *-irati*, ki glede na tip pogosteje rabljene samostalniške leksike (ki je večinsko prevzeta) in glede na širše vidске zmožnosti dajejo kar najoptimalnejše možnosti poglagoljevanja. Navsezadnje

¹³ A. B. Исаченко, 1960a: 174–175 ima posebej omenjane samonedovršniške glagole (imperfectiva tantum) tipa neparnih *imeti*, *biti* ...

¹⁴ Slovenska slovnica J. Toporišiča (⁴2000: 348, 350) v zvezi z vidom in vidskostjo navaja tele primere: dvovidski, ne na *-irati*, so: *rodim*, *ubogam*, *teknem*, *darujem*, *žrtvujem*, *hasnem*, *okrevam*, *telefoniram* ipd.; nepredpinskih dovršnih je malo: *blagoslovim*, *dejem*, *dobim*, *javim*, *jenjam*, *končam*, *kupim*, *ležem*, *lotim se*, *neham*, *padem*, *pičim*, *plačam*, *posodim*, *ranim*, *rečem*, *rešim*, *sedem*, *sežem*, *skočim*, *snamem*, *spremim*, *srečam*, *stopim*, *storim*, *trčim*, *treščim*, *ударim*, *velim*, *vržem*, *vzamem*, *zmagam*; samodovršni glagoli (imperfektiva tantum): naklonski glagoli: *morati*, *smeti*, *moči*; glagoli stanja: *sedeti*, *ležati*, *stati*, *imeti*; glagoli enovitiga dejanja: *delati*, *iti*, *čakati*, *svetiti*, *ljubiti*, *plesti*, *gnati*, *brati*; glagoli navade: *hojevati*, *videvati se*; samodovršni (perfektiva tantum) so trenutni glagoli, npr. *jekniti*, *počiti*, *pokniti*; posebni tip je *zaslišati* (nasproti *zasliševati* : *zasliševati*).

¹⁵ V primeru glagolskih tvorjenk: med glagolskimi predporskimi obrazili in glagolskimi priponami gre za pomemben razloček – ker je vloga predporskih obrazil vedno besedotvorna, pomeni, da je tudi tako izražana dovršnost vedno vezana samo na (glagolske) tvorjenke (Vidovič Muha 1993: 163). Vloga predporskih obrazil je slovničnokategorialna – vidska in besedotvorna, v katero sodi tudi poimenovanje vrst glagolskega dejanja (F. Miklošič uvršča npr. tvorbo iterativa v t. i. osnovotvorje, kot del pregibne besede pred fleksijskim morfemom, A. Schellander pa umešča vrste glagolskih dejanj na raven besedne pomenskosti (Vidovič Muha 1993: 162).

tudi o možni čistovidskosti dovršnika, s katero koli pripono in navadno s priponskim obrazilom, lahko odloča samo določeni konkretni pomen netvorjenega glagola; možna homonimija pa se razbija z razločevalno rabo, npr. *kadrirati film* nasproti *kadrirati/kadrovati* (redkeje: *kadrirati*) *nove ljudi* ipd.

Izpeljanke na *-irati* se vedno pogosteje tudi predponskoobrazilijo. Načelno prednostni nedovršni pomen se prepozna po tem, da omogoča ali že kar zahteva predponsko obrazilo, npr. *sfabricirati*, *sfrizirati*, *prediskutirati*, *zabetonirati*, *preanalizirati*, *zbombardirati* ipd. (Korošec 1972: 205), ki s tem najpogosteje uvaja tudi določeno vrsto glagolskega dejanja ali t. i. aktionsart, kar pa poudarja leksemski in skladenjski vpliv, slednji poudarja zlasti t. i. časovni okvir oz. stroj stavčne povedi.

Primeri novejših glagolskih tvorjenk na *-i(zi)rati*, ki niso v SSKJ:

Zaradi zadostne koncentracije raztopljenega kisika, vode ni potrebno **aerirati** 'ozračiti', **Akcentirali** so glavne ugotovitve, Vdrli so v Evropo in **akulturirali** dotedanje prebivalce, Spoznati moramo preprost proces, ki **alkalizira** 'razkisli' naše telo, Zagotovljeno mora biti, da procesi morajo zahtevati in **alocirati** vse vire, Na lokalni ravni so oblikovali amandmaje k besedilu, tako da bodo praktično spoznali, kako **amandmirati** predloge in jih obrazložiti, Politično temo so **bulvalizirali**, V terek pozno popoldne je Dars začel **cestniniti** tovorna vozila na pomurskem avtocestnem kraku, Če bi res rad pregledal vse v nulo, bi moral vse razdirati in **čekirati**, Starega psa so **čipirali** zastonj, Okoljska vprašanja ni potrebno še dodatno **etnizirati**, Ceneje bo ujeti ptico in potem fotko primerno **kadrirati** nasproti Ne bo mogel več **kadrirati/kadrovati** svojih ljudi v gospodarstvo, Človeštvo se je začelo **kibernetizirati** in se je **virtualiziralo** v docela predrgačenih razmerah skupnosti, **Oscenaril**, posnel, zmontiral, ozvočil in produkcijsko zapakiral je film, Podtalnica najprej **ozonira** v bazenih za ozonizacijo, nakar teče prek peščenih filtrov in prek filtrov z aktivnim ogljem, Blago je potrebno **paletizirati**, Mesto so **plinificirali** in **toplificirali**.

Predponsko prevzeto obrazilo *de-* v pomenu 'ukinjanja' Z tem korakom se da vaš Facebook račun **deaktivirati**, Mislim, da našega zgodovinopisja ni potrebno **debalkanizirati**; podobno še: defeminizirati, deinstitucionalizirati, dekofeinizirati ipd.; s pomenom 'ukinjanja' tudi obrazilo *raz-*: Cvetačo pred termično obdelavo **razcvetkamo**, **Razdržaviti** so gledališča, Videokasete so **razhroščili**, Moramo **razkisati** celo telo; predponsko obrazilo *do-* 'doseganje določene meje': *doizobraziti (se)*, *dokapitalizirati*, *dokisati*, *donegovati*, *dooblikovati*; predpona *v-* kot del izpredložne izpeljave v glagolih tipa *ubesediti*, *udenariti*, *ufilmiti*, *ugledališčiti*, *uslovariti*, *utvariti*; predponski obrazili *za-* in *z-/s-* s faznim pomenom 'začetnosti ali končnosti': *zanimirati*, *zablefirati*, *zadebatirati se*, *zatravljati se*, *zazeleniti*, *zazipati*, *sformatirati*, *zlobirati*, *zrelaksirati*.

3.1.2 Nenovi glagolski leksemi na *-irati* (npr. v SSKJ), izbrani po pomenskih (vezljivostnih) skupinah, navadno kažejo, primerjalno z drugimi glagoli, novejšo (drugotno) glagolsko tvorbo, npr. Abonirati / Naročiti se na hrano / v gledališču ('vnaprej plačati abonma'), Adresirati /Nasloviti pismo, Aklimatizirati /Prilagoditi sobne rastline, Alarmirati/Obvestiti gasilce, bandažirati/obvezati roko, barbarizirati družbo, V kavarni so biljardirali in kvartali, botanizirati v gozdu ('iti se botaniko'), centralizirati upravo, ekranizirati novelo, elektrificirati vas, etiketirati blago, parfimirati obleko/obleke, parketirati in tapecirati sobo, vitaminizirati hrano ('dodajati vitamine') ...

3.2 Naraščajoča dvovidskost

Dvovidskost je samo slovnična opredelitev, ker se sicer vsak glagol v konkretnem skladenjskem pomenu uporablja ali dovršno ali nedovršno. Neprevzeti priponi *-a-* in *-ova-* pa sta še dodatni dokaz, da na možno dvovidskost vpliva zlasti pomenska zmožnost konkretnega glagola, da lahko izrazno združuje več vrst glagolskega dejanja.

Z dvovidskostjo se ne izraža samo slovnična ekonomičnost jezika, ampak se s tem izraža tudi višja stopnja splošnosti k pristopu obravnave glagolskega dejanja. Lahko torej naraščajočo oz. sorazmerno pogosto dvovidskost povežemo tudi s postopno manj osebnim ali posplošenim pristopom? – Lahko, če upoštevamo tezo, da glagolski vid lahko razumemo tudi kot tisti pomen glagola, ki izraža naše subjektivno razumevanje z glagolom povedanega dejanja ali stanja, tj. pomen, ki izraža, ali imamo v mislih dejanje (stanje) v njegovem poteku, nastopu ali dovršitvi (Fran Ramovš 1952: 124).

– **Dvovidski glagoli, ne na *-irati*, še dodatno in z vidika slovenščine še bolj jasno potrjujejo, kako je prvotnost nedovršenosti ali dovršenosti odvisna od pomena** (navedeni glagoli so izbrani iz elektronske različice SSKJ z iskalnim pogojem *ati/iti, nedov. in dov. / dov in nedov (1329):

Spodnji primeri potrjujejo, da je dvovidskost vezana zlasti na glagole, ki hkrati izražajo procesualnost in tudi že rezultat procesualnosti, npr. *birmati*, *kaznovati*, *križati*, in na glagole, ki lahko združujejo enkratnost in večkratnost dejanja/dogajanja, npr. *eksati*, *jurišati*, *maščevati* ipd.; k vidski izbiri oz. razločevalnosti v konkretni povedi pa prispeva tudi raba določenega časa.

Primerjalno z drugimi slovanskimi jeziki naj bi bil v slovenščini dovršni pomen prednostni (in tudi pri enovidskih glagolih pogostejši), vendar gradivo tega eksplicitno ne potrjuje: *vatirati* (plašč): 'podložiti z vato': Vatirala je zimski plašč, *birmati* (ga): 'podeliti birmo': Birmal ga je pomožni škof, *čestitati* komu: 'izraziti čast komu': Čestital mu je za diplomo, *darovati* komu: 'oddati dar': Daroval je za poplavljenca, *dedovati*: 'prevzeti od dedov': Dedoval je po stricu, *točkovati*: 'izražati/ocenjevati s točkami', *žigosati*: 'opremljati z žigom', *grešiti*: 'kršiti

zapovedi, pravila', *jagnjetiti/jagniti*: 'roditi, povreči jagnje', *verjeti*: 'biti prepričan', *videti*: 'z vidom zaznavati', *zaleči*: 'imeti dovolj dober, zaželen učinek', *dopasti se*: 'biti všeč, ugajati' ipd.

Vse pregledano še vedno potrjuje tezo, da noben poskus generaliziranja slovanskega aspektnega sistema ni vzdržal kritike (Bezljaj 1948: 201). Že dolgo je namreč znano, da so v slovanskih jezikih različne možnosti rabe glagolskih vidov, zato je treba raziskati obsežnost vpliva konkretnega glagolskega pomena, konkretnega konteksta in zunajjezikovnega vedenja na vidsko rabo (pobuda za to v Derganc 2010a: 78, 79).

4 Različni primeri skladenjske rabe vida

Vid se v povedi oz. besedilu stika s časom in naklonom, in v kontekstu soodvisnosti še z drugimi elementi vidskosti; vid skupaj z vrsto glagolskega dejanja časovne okoliščine kot so npr. dinamičnost, terminativnost, faznost, rezultativnost (Ницолова, 2007: 95).¹⁶

Poleg časovne kategorije glagola obstaja tudi kategorija časa v povedi, ki lahko vključuje različne časovne oblike glagola, zato pogosto prihaja do nesovpadanja časovnih oblik glagola z njihovimi vlogami v povedi; vendar posredovanje t. i. »časovnega načrta« se vedno uresničuje z leksemi (Потаенко: 1984: 45, 50) – torej se vse splošno potrjuje, da je raba odvisna od vidske zmožnosti pomenja vsakega glagola posebej, od obnašanja vsakega glagola posebej. Posplošeni trditvi (tudi) za slovenščino sta, da je vidska raba zlasti dovršnika prosta, tj. se uporablja v vseh časovnih oblikah, da se v historičnem sedanjiku vidske razlike, tj. raba dovršnika in nedovršnika, iz preteklika ohranijo (Derganc 2003)¹⁷, in ravno tako je skladenjskopomenska raba nedovršnika in dovršnika točnejša v velelniku, npr. *spomni se, odpri oči : varuj se* 'nadaljevanje dejanja' (Ramovš 1952).

V večini besedil je najnavadnejše časovno zaporedje: sedanjik, preteklik, prihodnjik, in sedanjik glede na prednostni položaj omogoča rabo tako nedovršnikov kot dovršnikov.¹⁸

¹⁶ Потаенко Н. А. (1984) ločuje človeško usvojitve časovne zgradbe določene stvarnosti – tj. t. i. »gnozeološki aspekt« (43) in ubeseditev svojega videnja časovne zgradbe določene stvarnosti kot t. i. »komunikativni aspekt« (44); družbena oblika gibanja materije ima svoje prostorsko-časovne lastnosti, za kar prevzema opredelitev »ontološki aspekt« (44).

¹⁷ V zvezi s široko uporabnostjo dovršnika je več koristnih potrditev, tu je ena izmed njih. Pričakovano je glede na vrsto tvorbe več tipov dovršnikov, eni tvorijo čistovidske pare, drugi ne, da se glede na različni tip dovršnosti eni lahko vključujejo samo v en čas, drugi dovršniki pa v več časov (Аркадьев, 2008: 30, 31).

¹⁸ Sedanjiska raba glagolskih oblik je poudarjeno obravnavana v Slovenski slovnici (Toporišič ⁴2000: 389–405): Prava sedanost (čas govorjenja) in pravi sedanjik se navadno izraža z nedovršniki, z dovršniki pa samo pri glagolih rekantja, npr. *obljubim*,

V spodnjem prikazu rabe dovršnikov in nedovršnikov v slovenski skladnji je upoštevanih več dosedanjih razprav in ugotovitev (Jakopin 1966, Toporišič⁴2000, Derganc 2010a,b), metodološko pa je upoštevana delitev po Bondarku in Bulaninu (1967: 51–76):

4.1 Raba dovršnika (DOV)

1) Sedanjiška oblika glagola pri »fizičnem« pristopu (tj. bivanjsko-spoznavanjski vidik) ne izraža trajanja, ampak samo razmerje s trenutkom govorjenja, pri slovničnem pristopu pa sedanjiška oblika glagola izraža trajanje, na katerega se nanaša tudi trenutno govorjenje (Потаенко 1984: 45). Samo dovršniki rekanja izražajo dejanje sedanjosti v trenutku govorjenja (Toporišič⁴2000: 348), npr. *Prisežem, Predlagam, da se umaknemo* ipd.; izjave s performativnim glagolom so pogosto ubesedene z dovršnim sedanjikom, npr. *Obljubim/obljubljam / Prisežem/Prisegam* (DOV/NEDOV).

2) Slovenska oblika dovršnega sedanjika¹⁹ *napišem* ima predvsem pomen abstraktne ali neaktualne sedanjosti in različne naklonske pomene in le obrobno pomen prihodnosti (Toporišič 2000: 390–394), npr. pomeni stavka *Koliko strani napišeš v enem dnevu?* DOV so 'ponavadi napišeš, lahko napišeš, si sposoben napisati'.

3) Raba dovršnega sedanjika je verjetno povezana z neobstajanjem sekundarne nedovršnika, saj ni splošno rabljenega oz. uveljavljenega sekundarnega nedovršnika glagolov *popiti, pojesti, najesti se* (Derganc 2010a):

Zjutraj popijem (DOV) *skodelico kave in pojem* (DOV) *dve žemlji.*

On se vselej naje (DOV) *do sitega.*

4) Konkretno dejansko posamezno dejanje: *Kaj bi vi naredili, če bi zmagali?*

5) Vzorčno ponavljalno dejanje: *Uspe se mu naspati, potema pa zbežati na lepše.*

6) Potencialni pomen, ki se lahko uresniči v vsakem trenutku: *Kaj vse ženska naredi samo za to, da bi ujezila svojo sovražnico!*

povabim ... ponujanje, npr. v obliki oglaševanja: *kupim, prodam ...* Brezčasni sedanjik se izraža z nedovršnikom. Pripovedni ali dramatični sedanjik prenese razmerje rabe nedov. – dov. iz preteklega časa. S sedanjikom izražamo prihodnost, kadar je iz sobesedila jasno, da ne gre za naklonskost, npr. *Ko pride, mu vse povej, Kdo mi odpre vrata?* Naklonska sedanjiška raba pa je v primerih *Nekaj od tega ti dam, če vse drugo kupiš, Ti ne greš?, Da mi ne prideš v kratkem pred oči ... Kateri v petih sekundah preteče ta krog?* ... Nedovršni sedanjik izraža istodobnost, npr. *Pravi, da poležava zaradi gripe,* dovršni sedanjik pa zadobnost, npr. *Pravi, da pride jutri* ipd.

¹⁹ Po. F. Ramovšu (1952: 129) sedanji dovršnik izraža sedanjost (trenutni glagoli), praviloma prihodnost, kot historični prezent v pripovedovanju preteklost, brezčasnost v refleksijah in pregovorih.

7) Vsota enkratnih konkretnih dejanj: *V temi je našel cigaretnico, prižgal, potegnil dvakrat in spustil roko ...*

4.2 Raba nedovršnika (NEDOV)

1) O posplošeno-dejanski rabi nedovršnika navaja Slovenska slovnica naslednje: »Nedovršni glagoli so nasproti dovršnim nezaznamovani v tem smislu, da jih v nekaterih primerih rabimo namesto njih. /.../ *Ta sod je delal res dober sodar. – Me je kdo klical danes dopoldan? – Kdo je vabil tega človeka na svobodo? – Si ti to res pisal?* Mišljeno: 'napravit', 'poklical', 'povabil', 'napisal'.« (Toporišič 2000: 350–51).²⁰

2) Konkretni procesni pomen v nepretrganem trajanju: *Tu te bova čakala, Kaj to lepíte?, Veselite se!, Sedimo in bomo govorili, govorili ...*

3) Vzorčno ponavljalno dejanje: *Vsak večer se odpravlja k stari koči.*

4) Kratko (kratnostno neomejeno) dejanje: *Občasno se je z visoke skale odkrival pogled na morje.*

5) Kratko (kratnostno omejeno) dejanje: *Že dvakrat so ga odpuščali z univerz.*

6) Potencialni pomen, ki se lahko kadar koli uresniči: *Odlično je plesal in izvrstno plaval ...*

7) Splošni dejanski pomen – opozori na sam obstoj dejanja: *Svojčas sem mu pisal ...*

4.3 Tekmovalnost med dovršnikom in nedovršnikom

1) Konkretni ali splošni dejanski pomen: *Enkrat je zvonil/pozvonil po telefonu.*

2) Vzorčno ponavljalno (kratnostno neomejeno) dejanje: *Znala je pomiriti/pomirjati ljudi.*

²⁰ Vendar ob opazovanju ruskih zgledov splošno-dejanskega nedovršnika hitro ugotovimo, da bi v mnogih zgledih v slovenščini sicer res uporabili nedovršnik, v nekaterih oba vida, v nekaterih pa je raba nedovršnika za izražanje celostnega dejanja vprašljiva ali nemogoča (prim. Derganc 2003): *Ste brali* (ND) *Vojno in mir?*, *Včeraj so po radiu poročali, da bo danes deževalo, Ste danes že kosili?*, *Kdo je zidal Zimski dvorec?*, *Kdaj boš večerjal?*, nasproti *Moj stric se je *vzpenjal na Everest, Si kdaj *razbijal dragoceno vazo?*, *Si kdaj *zgubljal dežnik?* V gornjih stavkih ni mogoče trditi, da ima nedovršnik nevtralen pomen in samo poimenuje dejanje, zdi se, da ohranja pomen procesnosti ali ponavljanja, kar onemogoča razumevanje teh stavkov kot opisov enkratnega celostnega dejanja.

3) Vzorčno ponavljalno dejanje:²¹ *Tja pridejo/prihajajo svati, kaj spijejo/pijejo, sedejo/sedijo ...*

4) Potencialni pomen, ki se lahko kadar koli uresniči: *Javnosti je prijetno razkazovati/razkazati talente, kot npr. kaj igrati/zaigrati, kaj peti/zapeti, kaj risati/narisati ...*

5) Vzorčno ponavljalno (kratnostno omejeno) dejanje: *Dvakrat je živčno tekel/stekel in mahal/pomahal mimo turistov.*

4.3.1 Opozorila na pomenske razločke pri možni dvojji oz. zamenjavni rabi NEDOV/DOV:

1) Pri vzporednih stavkih z dovršnikom in nedovršnikom je tudi v slovenščini mogoče opaziti učinek 'pričakovanosti' pri rabi dovršnika (Derganc 2010a): *Si bral (NEDOV) ta članek?*

Si prebral (DOV) ta članek?

Drugi zglede lahko razumemo tako, kot da je branje članka že bilo v mislih ali pogovoru udeležencev pogovora, ali pa govorca zanima, ali je bilo branje pripeljano do konca iz kakega drugega razloga, npr. ker bi ga rad zdaj on bral. Vendar se zdi, da ta razlika ni izrazita in je verjetno raba nedovršnika oz. dovršnika mnogokrat tudi naključna.

2) Izjave s performativnim glagolom so pogosto ubesedene z dovršnim sedanjikom, npr. *Obljubim/obljubljam / Prišežem/Prisegam (DOV/NEDOV)*, da ti bom pomagal. Vendar tudi: *Prosim (NEDOV) vaše vozovnice, Želim vam srečo, Kesam se, da sem to naredil* ipd. Bondarko (1967) ločuje med performativno izjavo z nedovršnikom ali izjavo z dovršnikom pomenska razlika – nedovršniška raba izraža aktualno sedanjost, dovršniška raba pa ima tudi modalno prvino in zato izraža neaktualno sedanjost.

5 Za sklep

Tu se na slovenskem gradivu potrjuje, kako sta vid in vidskost odvisna od morfoloških, leksikalnih in skladenjskih lastnosti in specifičnosti posameznega jezika. To, da vid v izhodišču ostaja ujet v pomenju konkretnega glagola in v okviru njegovih strukturno- in pomenskoskladenjskih zmožnosti, postavlja vid

²¹ Kontrastivno na rabo opozarja Derganc (2010a): V slovenščini se ponavljajoče oz. večkratno dejanje izraža z dovršnikom ali nedovršnikom: To se pogosto *zgodí /dogaja (DOV/NEDOV)*. Ta vlak *pride/prihaja* ponavadi z zamudo (DOV/NEDOV).

Pač pa je v naslednjih stavkih poleg verjetno pogostejšega dovršnika mogoč tudi nedovršnik, morda zato, ker kontekst prispeva k razumevanju, da gre za enkratno celostno dejanje: *Koliko stane ta knjiga? Ne vem, kupil/ kupoval jo je brat. Kdo je danes kupil/kupoval kruh?*

za bistveno jezikovnosistemsko karakteristiko vsakega jezika. Specifičnost vidskosti v smislu njene vezanosti na posamezni jezikovni sistem potrjujejo dosedanje kontrastivne študije, ki hkrati omogočajo tudi poudarjanje nekaterih splošnejših vsejezikovnih vidskih potez – ena bistvenejših je zagotovo ta, da se znotraj vsakega jezikovnega sistema ločuje slovnična (morfološka), leksikalna in skladenjska vidskost, v besedilu pa ne moremo mimo razmerja vid – čas – naklon. Težišče (tudi nadaljnjih) razprav ostaja v presojanju razmerja med vidskostjo in časovnostjo znotraj posameznega jezika in med jeziki.

Literatura:

- BEZLAJ, F.: Doneski k poznavanju glagolskega aspekta, *Slavistična revija* 1, 1948, 199–220.
- DERGANČ, A.: Nekateri razlike v rabi dovršnega oz. nedovršnega vida v ruščini in slovenščini. *Slavistična revija* 51, kongresna št., 2003, 67–79.
- DERGANČ, A.: Še nekateri razlike v rabi glagolskih vidov v ruščini in slovenščini. *Slavistična revija* 58/1, 2010a, 73–80.
- DERGANČ, A.: Dve zanimivi obravnavi razlik v kategoriji glagolskega vida v slovanskih jezikih. *Izzivi sodobnega jezikoslovja*. Ur. V. Gorjanc, A. Žele. Ljubljana: Založba FF, 2010b 185–191.
- ISAČENKO, A. V.: Slovesni vid, slovesna akce a obecný charakter slovesného děje. *Slovo a slovesnost* 21/1, 1960b 9–16.
- FRANC, J.: K tipologiji slovenskega in ruskega jezika. *Jezik in slovstvo* 11/6, 1966, 176–182.
- KOROŠEC, T.: *Nekateri slovenski nedovršni glagoli v dovršni funkciji*. VIII. Seminar SJLK, 1972, 202–215.
- MERŠE, M.: Glagolski vid v povezavi z drugimi glagolskimi kategorijami v knjižnem jeziku 16. stoletja. *Slavistična revija – Slovensko jezikoslovje danes*, posebna številka, 2006, 159–173.
- MIKLIČ, T.: Metafore o načinih gledanja na zunajjezikovna dejanja v obravnavanju glagolskega vida. *Slavistična revija* 55/1–2, 2007, 85–103.
- MØNNESLAND, S.: *Je li glagolski vid sintaktička kategorija*. *Sintaktičke kategorije*. Ur. Branko Kuna. Osijek: Filozofski fakultet, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje, 2006, 145–157.
- RAMOVŠ, F.: *Morfologija slovenskega jezika*. Skripta, priručna po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49. Ljubljana: DZS založila za Univerzitetno študijsko komisijo, , 1952.
- SHELLANDER, A.: Glagolski vid v luči sodobnih teoretskih razmišljanj in kali njegovega zapažnja v Bohoričevi slovnici. *Slavistična revija* 32/3, 1984, 223–230.

- Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) I–V*, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991. Ljubljana: DZS.
- TOPORIŠIČ, J.: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS, 1982.
- TOPORIŠIČ, J.: *Slovenska slovnica*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja, 42000.
- VIDOVIČ MUHA, A.: Glagolske sestavljenke – njihova skladišnja postava in vezljivostne lastnosti (Z normativno slovensko-nemškimi vidiki). *Slavistična revija* 41/1, 1993, 161–192.
- АВИЛОВА, Н. С.: *Буд глагола и семантика глагольного слова*. Москва: Издательство Наука, 1976.
- АДАМЕЦ, П.: *Образование предложений из пропозиций (в современном русском языке)*. Praha: Univerzita Karlova, 1978.
- АРКАДЬЕВ, П. М.: Уроки литовского языка для славянской аспектологии. *Славянское языкознание. XIV Международный съезд славистов, Охрид*. Москва: ИНДРИК, 2008, 28–43.
- БОНДАРКО, А. В. – БУЛАНИН, Л. Л.: *Русский глагол* (Пособие для студентов и учителей). Ред. Ю. С. Маслова. Ленинград: Издательство ПРОСВЕЩЕНИЕ, 1967.
- БОНДАРКО, А. В.: *Грамматическая категория и контекст*. Ленинград: Издательство «Наука», 1971.
- ИСАЧЕНКО, А. В.: *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким*. Морфология. Часть вторая. Братислава: Издательство словацкой академии наук, 1960а.
- НИКУЛЕСКУ, Р. И.: От безвидового языка к видовому. *Вопросы языкознания* 2, 1984, 115–121.
- НИЦОЛОВА, Р.: Темпоральная специфика имперфективных глаголов с „пустыми“ приставками в болгарском языке. *Зборник Матице српске за славистику* 71–72. Нови Сад, 2007, 92–102.
- ПАДУЧЕВА, Е. В.: Зеркальная симметрия прошедшего и будущего. *Зборник Матице српске за славистику* 71–72. Нови Сад, 2007, 63–71.
- ПОТАЕНКО, Н. А.: К языковому освоению временной структуры действительности. *Вопросы языкознания* 6, 1984, 43–53.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С.: *Грамматический потенциал глагольной лексики*. *Зборник Матице српске за славистику* 71–72. Нови Сад, 2007, 76–91.